

Tömörkény és a velencei nyelvjárás

Tömörkény egyik novelláskötetének címadó elbeszélése, „A tengeri város” — Velence. Sok mindent sűrített a szerző ebbe a lírai-drámai történetbe. Gondolom, azokat az élményeket és érzéseket is, amelyekkel Velence rá hatott, meg azokat a saját élményeit is, amelyeket mint a Monarchia katonája külsorzágban tapasztalt. Mind a kettőt megtalálhatta Szeged környékén is a novella egyik főszereplőjében, Kabók Mihály tanyásgazda vak apósában. Különös szöveget hallott az író valamelyik öreg magyar paraszttól, amely így, egybeírva olyan, mint valami halandzsa, olyan „kiszeraméra bávatag”-szerű kitalált beszéd: „Ettutisimize-tempozebon”. Ezt adta a trachomától megvakult öreg paraszt szájába, amikor ez meghallotta lánya izgatott-boldog elbeszélését, hogy a szegedi Dónát-napi vásárban emberével együtt látták a mutatványosnál a „tengőri várost”. Első olvasásra én is arra gyanakodtam, hogy valami kiforgatott olasz beszéd. Másodikra azonban megvilágosodott a szöveg, csak tagolni kellett.

De menjünk sorjában. Hogy a helyzet világos legyen, s hogy róla elmondjam a tényeket és a feltételezéseimet, engedessék meg nekem egy kissé hosszabban idéznem Tömörkénynek saját érzéseitől fűtött líraiságú szövegét úgy, hogy közbe-közbe hozzáfűzhessem a megjegyzéseimet. A történet kerete ismert. Kabók Mihály gazda és felesége bemennek a szegedi vásárra, s ott a Mars téren a mutatványos nagy hangon beinvitálja őket a sok világcsoba látványát ígérő vászonházba. A mutatványos magyarázó mondókája elindít bennük egy olyan képzetársítást, amely kíváncsiságukon keresztül eljuttatja őket addig az élményig, annak papírból-vászonból-festékből utánzott másáig, amelyről annyit hallhattak mesélni Kabókné apjától. A mutatványos, egy valamiféle, de inkább német anyanyelvű Monarchia-állampolgár, a circuszosok félig nemzetközi, félig nemzeti nyelvén ezt hadarja: „Ansicht von Venedig! Venéczia. Láthatóm a Venéczia város, csupa tenger, csupa” ... — Venéczia ... szól halkán [Kabókné]. — A Venédig... — mondja Kabók.” A tengeri város neve kétféleképpen szerepel: németül és olaszul, de magyaros helyesírással. Kabókné lelkében a mutatványostól utóbb és kétszer is elmondott olasz „Venéczia” visszhangzik. Férje emlékezetét azonban a német „Venedig” ragadja meg, talán a Monarchia kommandó nyelvének emlékeként, talán mert így hallották apósától. Hazatérve, elmondják a „vásárfiát” az apának: „A világtalan öreg arcán végigfut a fiatal emlékezések derúje. Hirtelen, a puszták között megcsapja az Adria szele, a canalettok vizének illata, vak szemei látják a déli város egét, tengerét, az ódon kőházakat, mindazt a régi időt, mikor a szegedi ezred a mesevárosban feküdt, s ő járt feszes katonaruhában, a frakkforma fehér kabátban, e mohos kőpillérek között, s posztot állt az Arzenál kapujában fényesre pucolt fegyverében... Kabók azt gondolta magában, hogy no, az öregnek se hozhattak volna különb vásárfiát, Kabókné pedig nézte az apját, a vak apját, akinek orcáin piros tüzek gyulladtak ki, hajlongott, hadonászott, végül ősz fejét magasra emelve, valamely régen elfeledett olasz dalba kezdett öreges hangon: — Ettutisimize — tempozebon... — Ez valóságosan szép nóta — mondta rá Kabók Mihály” (Tömörkény István, Válogatott novellái. Szépirodalmi, Budapest 1977, 64—66).

Most pedig lássuk a tényeket és a feltételezéseket. Nem tudom, mikori lehetett Tömörkény élménye a Velencében szolgált tanyasi paraszttal. De bizonyosan 1896 előtti, amikor a „Tengeri város” először megjelent. Feltételezzük, hogy a leírt esemény idején Kabók Mihály harmincöt-negyven év körül járhatott, apósa meg hatvanon túl. Az öreg 25—30 évesen szolgálhatott Velencében több éven át a Monarchia hadseregében, mindenesetre 1866 előtt, mert akkor történt Velence bekebelezése az Olasz Királyságba (Napóleon 1798-ban engedte át a várost Ausztriának). Fialat volt, idegenben, s ez az idegen környezet mindenképpen hatott rá, nyelvileg is. Kételkedem viszont abban, hogy a „régen elfeledett olasz dal” valóban dal volt-e. A szó-

veg mondatlanilag tagolható és nem írásról tanulták meg, hanem élőszóban, mert nyelvjárási helyesírása is másként festene. Valahogy így: „E tuti cimese — tempo xe bon.” Ahogyan viszont Tömörkény leírta, úgy *hallhatta* az öreg magyar paraszt fiatal korában. A szöveg jelentése: „Minden (csupa) poloska — Szép az idő.” Alig hiszem, hogy ez a „dal” szövege lett volna. Képzeljük el a fiatal szegedi paraszt bakát a velencei kaszárnyában, amely — a mai rovarirtók hiányában — bizonyosan poloskás volt. Vadászhattak a bakák... poloskákra. Ezt az élményüket olasz környezetükkel egyeztették, innen a helyi nyelvi kifejezésmód hallás utáni ismerete. Mit tehetett egy Velencében állomásozó magyar baka a kimenője idején? Keresett egy magához való leányzót, tőle vagy a kedvéért meg is tanult néhány szót, mondatfoszlányt a velencei nyelvjárásban. Mivel kezdhették a társalgást? „Szép az idő — Tempezebon.” S talán még a poloskák tömegét is a kis velencei szolgálólánytól tanulta meg velenceiül szidni a szegény magyar baka, akinek szegedi ezrede a mesevárosban „feküdt” (= német *liegen*): ez is valami közös hadseregből származó germanizmus, a német szó tükörfordítása. Igaz ugyan, hogy a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint ennek a *fekszik* szónak a magyarban a XV. század első fele óta van kimutatva „táborozik, állomásozik”, ma már elavult, katonai körökben régebben ismert jelentése, germanizmusra való utalás nélkül. Én tartom magam ahhoz a véleményemhez, hogy régi tükörfordítás, amelyet a Monarchia német kommandó nyelve újra megerősített.

Még annyit a „dal”-ról: lehet, hogy az apa csak kántáló hangon mondta el a fiatalon megtanult szöveget, lehet, hogy kihagyó emlékezete kapcsolta össze egy akkor megismert dallammal, de nem tartom valószínűnek, hogy ilyen szövegű dalt énekeltek volna Velencében 1866 előtt.

Az viszont Tömörkény szent írói joga és tehetsége, hogy az ismeretlen szöveget dallá varázsolja.

FOGARASI MIKLÓS

Mészöly Gedeon és Klemm Antal egydiejű szegedi professzorságának históriája

Tóth Béla azt mondja a Mészöly Gedeonról szóló megemlékezésében (Tiszatáj, 1980., 34. évf. 7. 71.), hogy Klemm Antal akkor került Szegedre egyetemi tanárnak, mikor a szegedi bölcsészeti karon a református professzorok mellé — világnézeti okokból — katolikus professzorokat neveztek ki, és ezért nevezték ki Klemm Antalt is a református Mészöly Gedeon mellé. Vagyis Tóth Béla szerint: „Ekkor (tudniillik: 1921-ben) kerül a református Mészöly Gedeon professzor Kolozsvárról Szegedre, ezt követően szervezik mellé Klemm Antal katolikus egyetemi tanárt.” (I. h.).

Mivel ebben a mondatban több téves megállapítás is van, ezeket helyesbíteni kell főképpen azért, mert a szegedi egyetem történetének fontos részmozzanataira vonatkoznak. Fennforog annak lehetősége is, hogy Tóth Béla írói tekintélye révén ezek a tévedések valóságosaknak minősülnek idővel.

1. Mészöly Gedeont nem 1921-ben, hanem 1922-ben nevezték ki Szegedre egyetemi tanárnak, de ez nem jelentős tévedés. 2. Mészölyt nem mint azelőtti kolozsvári egyetemi tanárt nevezték ki Szegedre, szegedi egyetemi tanári kinevezése előtt a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának volt a tisztviselője. 3. A szegedi egyetem Ural-altáji Nyelvészeti Tanszékére, melynek Mészöly vezetője volt, nem nevezték ki világnézeti okokból szerzetes professzort, mert ezt a tanszékét világnézeti